

T J A L E G E

Moerh

Moere

Moere lea eatnemen stööremes sjædtoe. Fierhten jaepien stuerebe jih giszebe sjidtieh, jih muvhth gaajh båries.

Moerh joekoen vihkeles jih daerpies gaajhkesidie orreme. Dejtie nuhtjeme gosse dållem biejedh, iebnh deerpegidie jih vætnose. Beapmose jih daalhkesinie aaj nuhtjeme.

Lastemoerh

Såekie

Såekien laste

Lasten kruana klaerie lea klorofylle.

Åvtesne såekien lastete kruana klaeriem darjoejin.

Fotosyteeše:

Lasth karbondioksyjdem (CO_2) elmeste vaeltieh jih oksygeenem (O_2) darjoeh. Ovmessie díjneginjstie moere energijem åädtje. Gaajhkh dyjrh jih almetjh oksygeenem daarpesjeh ihke voejngehtidh.

Åeksie

Moeresne gellie åeksieh gusnie lasth leah dibrehtamme.

Gosse gåetiem doerkestidh dellie laenjedoerkh dåajodh.

Roehtse

Roehtsen leah guhkies veadtah mejnie moere tjaetsiem muelteste njamma. Mueltien sisnie ovmessie saelhtieh, mah moeride daerpies.

Daavtjeme veadtijste maahta deajvoeh jih jeatjah viedterh darjodh.

Moerenliedtje/ valte

Skierrehts

Åvtesne saemieh jijnjh deerpegh moerijste darjoejin:
deakehh, sjighthieh, letnieh/ treavkah, klaahkah, gierehtsh, svæhkah, gæjsah, giedtieh,
vinhtsh, geegkh, lihtieh, gåajvoeh j.j.

Moerh

Moerijste maahta dâllem biejedh.
Dâlle baahkesem jih tjoevkem vadta.
Dâllesne maehtebe prihtjegem voessjedh,
beapmoeh doeltehtidh jih bissedh,
vaarjoeoh gejhkiedidh jih jijtjemse
biktiehtidh.

Gosse dâllem biejedh dellie biessie
hijven faadteginie.

Gosse derhriegåetiem tseegkedh dellie
biessieh njelledh jih biessedidh åvtelen
darhvedh.

Biessie

Såekienliedtjen bijre lea
biessie.

Biesseste aaj deerpegh darjoejin.

Njabre (njabrebiessie) lea jissehts skielte
biessien nuelesne. Åvtesne dam njimke-
dahkine saejriej nille beejin.

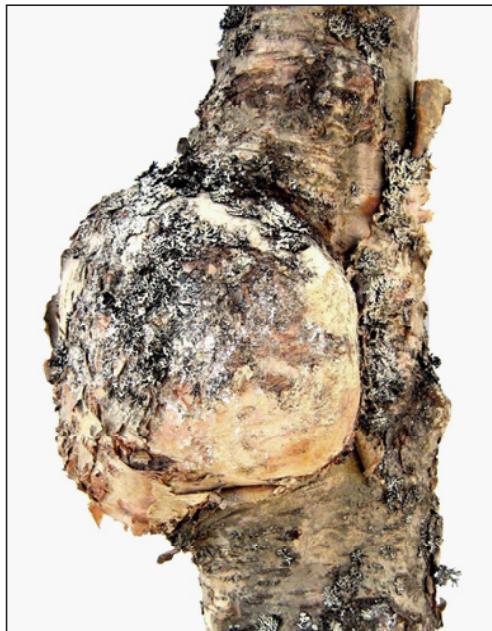
Baarhkoe

Biessien nuelesne
baarhkoe.

Dueljeh, gaamesh jih gaalloeh rirresjibie
gåaroemassee. Sesniah båårhkesjibie
juktie skåerrieh ovmessie vætnose
nuhtjebe.

Sarven jallh govsen hovrh båårhkesjin
baarhkoehkidie, laemtjide, joksegidie,
gårrestahkide j.j.

Fijfere

Muvhth moerenlüedtjine fijferh sjidtieh.

Fijferistie guksieh, naehpieh jih gaerieh darjobe.

Tjaana/ tjeana

Tjaana lea sjiere goebpere mij såemies såekine sjædta.

Juktie davvodh dellie ovmessie daalhkesh meehtin moerijste hååkedh.

Åvtesne duavlam darjoejin (novsehhk), mejnie gaskemen ektime, dållestaeline jih sjinhte-gierkiejgumie, tsihkijehtin gosse dållem beejin.

Tjaanam næjka-/ tjoejhkerærine aaj provhkin bøltedh.

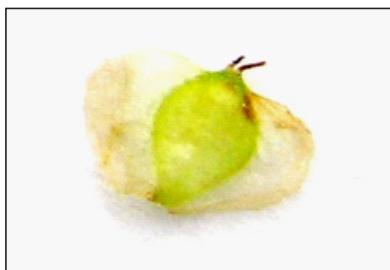
Åvtesne daavlesjin jijnjh skiemtjelassi jih baaktjesi vuestie. Daavlem beejin baaktjesen nille jih mænngan tsihkijehtin.

Baehkie lea veelkes duavla. Dam provhkin gierhkemasse biejedh.

Såekien dorkemh

Såekien leah minngeles jih
hurries goejh.

Såekien goeje

Goejeste orre moere
sjædta gåessie mueltien
sijse båateme.

Såaketje

Lasth mah vyskedamme

Tjaktjege moeren lasth vyskedieh. Kruana klorofylle moerese vihth båata. Viskes jih rööpses klaerih jijhtieh jih laante dan tjaebpies vååjnoe.

Såekieboelte tjaktjege

Bertie lea 800 - 1000 m.m.b. (meteerh mearoen bijjelen).

Vaeresne såaketjh, viissjh jih stråmhpoeh.

Såekien lasth mah boelneme

Minngemes lasth deavesese gehtjeh jih buelnieh.

Såekie daelvege

Daelvege moere liegkede.
Eatneme lea galmeme jih
moere ij naan tjaetsiem
åadtjoeh.

Urpieh

Gijregiesien gosse goekedh
jih bijvele dellie orre lasth
behtsiedieh.

Skierrie/ skiesjlie

Skierrie lea aaj lastemoere.

Lasth leah hijven gåatome gjyregieseste tjaktjegeasan.

Raavnije

Raavnijen lasth
jih pleajmah

Raavnijen
baetjkerh/ baektjerh

Raavnijen
muerjieh

Raavnijen baektjerh kruana. Njoetseldh muerjieh rööpses.

Raavnijen muerjieh leah sovre. Jis dejtie doeltehte dellie njaekies marmelaadem bearkose åådtje.

Saalje

Saaljen laste

Saaljen dorkemh

Saaljen baarhkoe aaj buerie båårhkedæmman.

Daelvege sarvh/vaejsjieg saaljen baarhkoem gåatoedieh.

Sierke

Gellie ovmessie sierkh
gååvnesieh.

*Tjaebpies viskes klaeriem åådtje jis sierkh
doeltehte.*

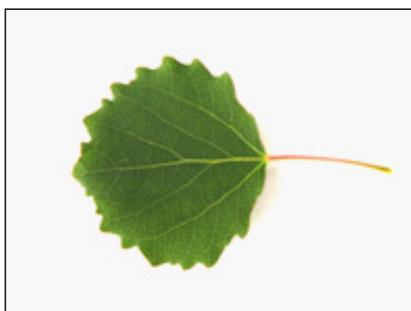
*Sierkesne salisyrsyrje gååvnese, mij buerie
raerie vaejlien jih baaktjesen vuestie.*

Sierkestahke

Suvhpie

Suvhpien laste

**Liejpie/
bissiemoere**

*Liejpiegirren lea tjaebpies rööpses
klaerie. Dejnie maahta skåerrieh
liejpedidh.*

Liejpien laste

Liejpien baahtsegh

Leeveghmoerh

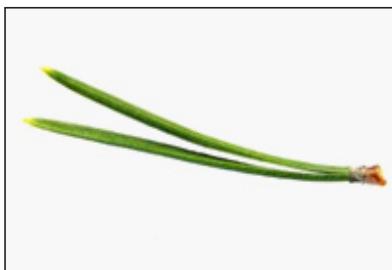
Leeveghmoerh leah abpe jaepiem kruana.
Dah moerh maehtieh gaajh båries sjidtedh.

Bietsie

Bietsie maahta 500 jaepien
båeries sjidtedh jih 30
meteerh jolle.

Bietsien leevegh

Leevege lea guhkies jih
siegkies goh naalo.
Leevegh leah 6-7 jaepieh
dibreldahkesne eannan
skijlieh jih orre leevegh
sjidtieh.

Bietsien baahtsege

Bietsien gürre

Moerenliedtjen bijre
lea gürre.

*Jijnhj ov messie åh tehtsh, ledt ieh jih
dyrjh moerine årroeminie.*

Göölvestahke

*Guhkiem juassah provhkin gürrem
göölvedh juktie jaavvoeh beapmose
åadtjodh.*

*Guvvien vaalteme:
Ewa Ljungdahl*

Bietsien gaessie

*Gaesseste bådtjam darjoejin.
Gaessiem bovtsen båervine voessjin,
maam saejride provhkin biejedh.*

Hijven baenide aaj gaessiem soeskedh.

Såervie

Såervie lea båeries
bietsie mij gajhkeme.

Såerveste gierhkemh darjoejin.

*Byjjeletnieh byjjemoereste
darjoejin.*

Såasta/ sååstehke

Muvhten såervesne sjiere viskeskruana
burhvie, mejnie provhkin våårenjassh
krotdesjidh.

Såervien roehtse

Såervien roehtsesne
jijnjje dervie.

*Derviemoerh provhkin
bæltedh ihke derviem
ðadtjodh.*

*Buerie bædtja muadtese,
gaamegidie, letnide jj.
ðadtjoejin gosse derviem
bærvine sjilkehtin jih
pleentin.*

Ståamhpe

Såerviemoerh

*Gåessie såerviemoere buala dellie
tjuavkede sjæda.*

Beetsehke

Bietsieuemesne hijven burhvielaante bovtside.

Joevjemh

Krievve joevjemh jih skierrechts aaj gååte.

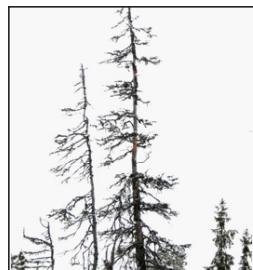
Joevjememoerh aaj daelviegåatome.

Goese

Goese maahta 350 jaepien båeries sjidtedh jih medtie 40 meteerh jolle.

Råårhkesje/ rååtkesje

Laanoe

Goesedoerkh/ leevehdoerkh

Goesen baahtsege

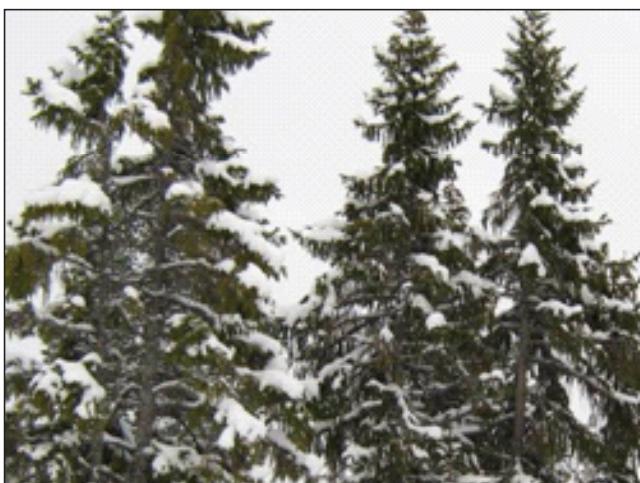
Baahtsegen leah gellie
goejh.

Goesen goeje

Goejeste orre moere
sjædta.

Goeseråhtoe

Gasngese

Gasngese lea aaj
leeveghmoere. Vaeresne
ij stuerebe sjidh enn
goh stråmhpoë.

Gasngesen durrie

*Leeveghmoeren lööyje lea hijven jovkedh
sovhten, äejjesaejrehtsen jih gossehtsen
vuestie.*

*Gasngesen aalojne provhkin saejrieh
reejneth.*

Gasngesen muerjieh

Voestes jaepien gasngesen
muerjieh kruana. Mubpien
jallh gåalmeden
tjaktjen gosse njoetseme
dellie plaave.

*Muerjieh daalhkesinie provhkin.
Daelie dejtie bihkebe jih krodtine
gejhkiedibie.*

Gasngesen gïtne

*Gasngesen gitneste tjaebpies viskes
klaeriem darjoejin.*

Laavenjassh

Mij lea moere?

1. Mij lea moere?
2. Mij lea lastemoere?
3. Mij lea leeveghmoere?

Mah moeride?

1. Mah moeride leah lastemoerh?
2. Mah moeride leah leeveghmoerh?
3. Mah moeride abpe tijjem kruana?

Moeri bijre:

1. Man åvteste moerh vihkeles jih daerpies?
2. Guktie åvtesne moeride nuhtjin? Guktie daelie?
3. Maam maehtebe ov messie moerijste darjodh?

Moerigujmie barkedh:

1. Tjööngkh lasth jih leevegh gaajhkh moerijste.
Gejhkedh deitie jih njimkehth paehperasse.
Tjaelieh dej moeri nommh dan nuelesne.
2. Ohtsedh moeretjem jih vaeltieh dam gåatan.
Soptsesth guktie dihthee vååjnoe.
3. Guvvedh aktem moerem. Tjaelieh moeren ov messie stuhtji nommh guvvien nuelesne.
4. Soptsesth guktie dah ov messie moerh jeatjahtuvvieh jaepie doekoe.

Moeri bijre soptsestidh:

1. Veeljh aktem moerem. Tjaelieh teekstem dan bijre.
2. Tjaelieh laavlomem jallh tjihtesem akten moeren bijre.
3. Tjaelieh soptsesem: "Skåajjesne".

Baakoelæstoe

- baahtsege** - kongle
baarhkoe, baarhka - bark
baetjkere, baektjere - kart, bærkart
beetsehke - furuskog
biessie - never
bietsie - furu
dorkeme - bladknopp; rakle
fifere - rilkule
gaessie - kvae
gasngese - einer
gasngesen durrie - einerkvast
girre - bark av bartre og innerbark av løvre
gítne - lav på stein og tre
goeje - frø
goese - gran
goesedoerkh, leevehdoerkh - granris, bartrekvister
goeseråhtoe, goeseråhta - granskog
göölvestahke - hull i tre som skyldes avskaving av barken
joevjeme - hengelav
laanoe, laana - stor gren av gran
laste - løv, blad
lastemoere - løvre
leevege - barnål; gren, kvist av gran eller furu
leeveghmoere - bartre
liejpie, bissiemoere - or
moere - tre; ved
moerenliedtjie, valte - trestamme
muerjie - bær; frukt
pleajma - blomst
raavnije - rogn
roehtse - rot, stubbe
råårhkesje, rååtkesje - tørrgran
saalje - selje
sierke - vier
sierkestahke - vierkratt
skierrechts - lav som vokser på trær; bark

skierrie, skiesjlie - dvergbjørk
ståamhpe - trestubbe
suvhpie - asp
såaketje - liten bjørk
såasta, sååstehke - halvtørr furu
sækje - bjørk
sækjeboelte - bjørkeskog
såervie - tørrfuru
tjaana, tjeana - sopp på bjørk
urpie - bjørkeknopp om våren
veadta, viedtie - rottåg, rottrevle
åeksie - gren, kvist

Gaaltijh:

Knut Bergsland & Lajla Mattsson Magga:

Åarjelsaemien-daaroen baakoegærja/Sydsamisk-norsk ordbok, Samisk utdanningsråd, Iðut 1993

Knut Bergsland: *Gåebrehki soptsesh/Rørrossamiske tekster*, Norsk Folkemuseum, 3. utg. 1992

Ingvar Svanberg/ Håkan Tunón (red.): *Samisk etnobiologi – Människor, djur och växter i norr*, Bokförlaget Nya Doxa 2000

Yngve Ryd: *Eld – Flammor och glöd – samisk eldkonst*, Bokförlaget Natur och Kultur 2005

Aajge

Påastesijjie:
Postboks 301
7361 Røros

Guessiesijjie:
Sundveien 12
7374 Røros

Tlf. 72 41 93 00 (Rørosen jåarhkeskuvle)
Fax 72 41 93 45

www.aajge.no